

Ex libris

Nagy-Laczkó Balázs

Gondatlanságból elvadult csicsóka?

„Az egész világon mindenütt, ahol két nemzet vagy nemzetiség egymással érintkezik, egymást lenézi, kicsinyli, csúfolja.”

(Tolnai Vilmos)

Annak, aki azt hinné, hogy legalább a különböző területeken dolgozó kutatók szóba állnak néha napján egymással, ha már együtt kénytelenek csücsülni a tudós néven futó skatulyában, annak elég, ha csak egy olyan aprócska, szerény, föld alatt megbúvó, kis, téli, emberi és állati eleséget a figyelmébe ajánlok, mint a csicsóka (*Helianthus tuberosus*). Eme kis szívós, föld feletti éltében szerény és

visszafogott, napraforgókra emlékeztető növénykével jómagam először se nem a veteményes végében, se nem a trendkövető sarki zöldségesek és szupermarketek polcain találkoztam, hanem egy erdei séta során egy tisztás szélén, ahol a szép virágokból (fogalmam sem volt róla, mi az, persze), szedtem is egy szép csokrot. A népi táplálkozással foglalatosskódó, néprajzos gyökerekkel rendelkező kutatók írásai szerint e nagy találkozás háttérében nem más állt, minthogy a növény annak rendje és módja szerint vadult ki a kevésbé kordában tartott szegény paraszti kertekből, hogy kultúrnövényhez méltó útra lépve, az ismeretlen, vad ösvényeken keresztül hódítsa meg övéi számára az erdőt.

Azonban nemcsak szelídített bölcsészek élnek e világon, hanem vadászok és a vadászattal tudományos szinten foglalkozó szaklapok is. A *Vadász- és Versenylap* 1868-ban így szól a csicsóka erdei körülményeiről: *„több vadas tereken az őzek és nyulak téli táplálására szárított csicsóka lombot már évek óta használnak.”* Illetve arról értekeznek, *„hogya fiatalosokban előforduló hézagokat igen célszerű csicsókával beültetni, minthogy ez által legsikeresebben lehet azt a vadak kártételei ellen egyrészt megóvni, másrészt pedig kár nélkül nagyobb vadállományt tartani.”* Szintén 29. századi vad-téma a csicsóka *Az apróvad vadászata* címen 1899-ben megjelent kötetben is, amiből megtudhatjuk, hogy az *„újabb időben a csenderesek készítésénél igen jó eredménnyel kezdték használni a kukoricát, a topinamburt és a csicsókát is.”* Akiknek mindez nem lenne elég ahhoz, hogy a gondatlanságból elkövetett csicsóka elvadulásról szóló ítéletüket szándékos csicsókásításra módosítsák másodfokon, további bizonyítékokkal szolgálhatnak e tette az 1903-ban Szegeden megjelent *A vadászmesterség könyve. Szakvadász a gyakorlatban* című munka következő sorai: *„egyestisztasokat pedig csicsókával (topinabur) ültetünk be, mely a fácánoknak alkalmas földet illetve búvóhelyet nyújt. Ezt a növényt ivóhelyeken, árkok partja hosszán is ültethetjük és általában a földet hiányát bárhol pótolhatjuk véle.”*

Sokan tudhatják, hogy a csicsóka sok-sok neve közül az egyik, hogy szegénykrumpli, mely névvel a népi táplálkozás kutatói annak „szegény ember elesége” voltára igyekeznek felhívni a figyelmet – de gondolta vajon egy is közülük, hogy bizony volt arra is példa, hogy a csicsóka nem az ínség orvossága, hanem éppen okozója volt? 1916-ban Steiger Sámuel *A felvidéki nép érdekében* a vadászati törvény revideálását kéri annak érdekében, *„hogya ne tartsanak fel topinambur-kerteket, melyek által mintegy rendszeresen rászoktatják eme szegénységben és éhínségben annyiszor sinlődő parasztnak a szomszédban fekvő krumplijára és ne hizlalják a vadsertést a nép kenyere.”*

A csicsóka-vadítás olyan sikeresnek bizonyult, hogy sok helyen egészen feledésbe is merült a csicsóka ember természetete kultúrtermészete: Dobrossy István *Az aszalás mint konzerválási mód a Zempléni-hegység falvaiban* című tanulmányában 1969-ben(!) mint a zempléni gyűjtötte vadnövényként találkozunk a csicsókával. Bódi Erzsébet *A vadon flórája a gömöri magyarok táplálkozási kultúrájában* címen 1999-ben megjelent értekezésében folyók mentén magától szaporodó, temetők széleit és a belső telkek végét lezáró élő sövényekben előforduló vadnövényként említi.

De ki is az az eleink szerint csak januártól kezdve – miután már biztosan megcsípte a dér! – élvezhető csicsóka, és hogyan került kertjeink és erdeink közelébe?

Az észak-amerikai eredetű valódi csicsókát – erről majd később – már a krumpli (a sok helyen kolompér, burgonya és pityóka néven futó *Solanum tuberosum*) előtt elkezdi hazánkban termesztetni, kezdetben *patadának*, majd *földialmának* is nevezik. Lippay János az 1753-ban kiadott *Posoni kert* című munkájában már leírja kedvező tulajdonságait (de közben a ma jóval kedveltebb és ismertebb burgonyáról nem tesz említést, hiszen azt csak akkoriban kezdték Magyarországon termesztetni). A csicsóka háttérbe szorulásához nem annyira a közízlés, mint inkább az uralkodói akarat vezetett: Mária Terézia 1767. október 21-én kelt rendeletében – amely minden lakost (különösen a hegyes, terméketlen vidékeken élőket) a krumpli termesztésére int – földi almaként említi a burgonyát, közölve a kifejezés német eredetijét is (Erdäpfel). Érdemes megjegyezni, hogy szintén e rendelet kapcsán találkozunk a krumpli (és a csicsóka?) egy másik német megnevezésével, a Grundbeeren/Grundbirn-el, melyből aztán a „földi körtvény/körte” kifejezésünk születik 1802 körül.

A fenti példa is jól mutatja, hogy igen nagy bajban van, aki a régi írott források közt böngészve igyekszik megállapítani, hol mi is fut a csicsóka egyes nevei alatt, melyek közt igen meglepő módon ott találjuk az articsókát is, mely név jogos tulajdonosa a mediterrán vidékeken, bizonyos pizzákon és fűszeres olajba eltéve az áruházak polcain honos növény olyannyira ismeretlen volt a régiek előtt, hogy egyes, a 19. századból fennmaradt kéziratos vőfélyversekben egyenesen *arti csuka* néven fut, vagyis inkább úszik – ugyan az értelmet keresve még könnyebb lett volna madárrá tenni azt a bizonyos növényi csókát, azért a vőfély-logikában az is szerepet játszhatott, hogy a csuka mindjárt jobban hangzik ünnepi fogásnak, mint egy varjúféleség.

De egyáltalán hogyan került bele a délvidéki articsóka a hazai lakodalmas szövegekbe? Úgy, hogy a csicsóka igen sok gumót hoz, így a gyermekáldás, a termékenység jelképe lett például Apátfalván is, ahol a lakodalomban az ifjú párnak is azt kívánják, hogy *szaporodjanak, mint a csicsóka*.

A csicsóka-articsóka hasonlóság képes a legkomolyabb tudós elméket is lépre csalni: az Újvilágból, Amerikából leghamarabb az 1600-as évek elején Európába behozott csicsóka az antik bölcs Hippokratész könyvének Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 37. (Budapest, 1965). évfolyamában megjelent fordításába is bele talált kerülni:

„hogyha az anyaméh nyákkal van tele, (...) Dörzsölj ökörepét, vörös sziksót és csicsókát, mindegyikből egy gubacsnyit, a legtöbbet a csicsókából, keverj hozzá mézet és helyezd be, mint a méhkúpot.”

Köteve hiszem, hogy Hippokratésznek megvoltak a maga amerikai gyógynövénybeszerzői, sokkal inkább az articsókát sikerült így félrefordítani.

A csicsóka első irodalmi említése Champlain francia utazótól származik (1605), aki észak-amerikai indiánok kertjeiben megkóstolta, és ízét a mediterrán vidékek articsókájához hasonlította. Nyilván innen származik a csicsóka angol neve (*Jerusalem artichoke*) és persze az olyan gyakori névbeli keveredés is (az egész világon egyébként – az angol nyelvterület kivételével *topinambur* néven ismerik, mellyel már a vadászatos idézetekben is találkozhattunk).

„Az egész világon mindenütt, ahol két nemzet vagy nemzetiség egymással érintkezik, egymást lenézi, kicsinyli, csúfolja” – nem én mondom, Tolnai Vilmos mondta száz éve, aki azt is mondta, hogy a csicsóka *tótrépa*. Utóbbi elnevezés különösen akkor hat sértőnek, ha összevetjük az utóbbi időben a szupermarketek és trendi zöldségesek polcán reneszánszát élő kisebb-nagyobb ehető gumó egyéb ismert elnevezéseivel: taknyos pityóka, disznópityóka, fingós pityóka...

Azok előtt, akik múlt évben is követték rovatunkat nem lehet ismeretlen a szomszédság ilyen-olyan, hol többé, hol kevésbé humoros ugratása (jó példákat hoz erre [Szilágyi Sándor történész a megye falucsúfolóit \(rátótiádáit\) bemutató írása](#)), de aki csak hallott már olyanról, hogy zsidó- vagy cigánymeggy, se lepődik meg azon, hogy a csipkelődés a szó szoros értelmében megterem minden bokorban.

A csicsóka *tótrépa* elnevezése mögött ugyanakkor az is meghúzódik, hogy természetese hazánkban különösen jellemző volt a szlovákok és ruszinok lakta vidékekre, mint amilyen az előbbiekről Békés megye is.

A csicsókát télen elsősorban nyersen fogyasztották, de a húsételek mellé kínált savanyított változata is már több évszázados múltra tekint vissza a magyar nép konyhaművészetben. A többek között picsóka, mikóka, árvapityóka, árvapijó, árpapityóka, csókapityóka, csókapicsóka, édespityóka, picsócsa, pityójka, puczókrépa, koczirépa, csicsóka napvirág stb. nevezett növényben száz évvel ezelőtt eleink a magyar cukorrépatermesztés és cukorgyártás végzetét látták, nem is sejtve, hogy valami egészen más hozza majd el évtizedekkel később a pusztulást:

„Ha hinni lehet az amerikai lapoknak, nagy forradalom készül a növénytermelésben. Egy amerikai növény, melynek jó tulajdonságait csak most fedezték fel, legyűrni készül a cukorrépat. Az amerikaiak azt jószolgatják, hogy ennek az új cukortartalmú növénynek a bevezetése a burgonya bevezetésénél tapasztalt nagy változásokhoz hasonló változást fog előidézni a mezőgazdaságban. A növény neve topinambur, vagy közönségesen jeruzsálemi articsóka. A topinamburból cukrot lehet készíteni, mely 30 százalékkal édesebb és sokkal gyorsabban oldódik, mint a répacukor. A topinambur édesítő anyaga az inulin, amelyből könnyű és egyszerű eljárással lehet gyümölcscukrot készíteni. Az új cukorkészítés feltalálói, Jackson és Silsbee vegyészek, találmányuk rohamos elterjedésére számítanak.” (A cukorrépa karrierjét veszedelem fenyegeti. Egri Népszerűség – napilap, 1926/1.)

Főoldal

2022. január 06.